

דורית רביד, צופית ורד-ליבוביץ' ואנג'לה ג'ינו-רודין

צירופים שמניים בספרי ילדים: מבט פסיכולינגוויסטי-התפתחותי

חלקת לשון – ספר יצחק שלזינגר, 2006

1.0 מבוא

האם לשונם של ספרי ילדים מותאמת לקהל היעד שלה, והאם היא משתנה עם עליית הגיל של קהל היעד? האם לסופרי ילדים יש תפיסה אינטואיטיבית של יכולות הלשון והשיח של ילדים צעירים? שאלות אלה הנחו את המחקר המוצג בזאת. עבודתנו מניחה שספרות ילדים משמשת סוג של Child Directed Speech (CDS), כלומר סוג של תשומה לשונית (input) שהילד משתמש בה כדי לבנות את שפתו במהלך ההתפתחות הלשונית (טומסלו, 2003; לוק, 1999). הייחוד בתשומה זו הוא שהיא לא רק מובנית יותר ועשירה יותר מבחינה לשונית משפת הילד עצמו, כמו האפיונים הכלליים של שפת המבוגרים המופנית לילדים, אלא גם במשלב לשוני גבוה יותר, והילד נעזר בה כדי לבנות לעצמו תמונה מגוונת ואוריינית יותר של השפה מהתמונה המתאפשרת על ידי תשומה דבורה בלבד. עבודתנו התמקדה בספרות הילדים המופנית לקהל צעיר בגילאי הגן וביקשה לברר את השאלות לעיל באמצעות ניתוח פסיכולינגוויסטי של הצירופים השמניים המופיעים בספרים אלה.

1.1 התפתחות הצירוף השמני בשפת הילדים

אחת הקטגוריות החשובות ביותר בשפות בכלל וברכישת שפה בפרט היא קטגוריית שם העצם, הקיימת בכל שפות העולם. קטגוריה זו בעלת תפקיד קריטי בלקסיקון, במורפולוגיה ובתחביר (ליינס, 1977; לנגקר, 1991). אף ששפות אנוש שונות מאוד זו מזו במבנן, בלשנים העובדים במסגרות טיפולוגיות חקרו ומצאו כי שמות עצם מבטאים תכנים סמנטיים דומים למדי בשפות העולם (קרופט, 1990). השמות הם אבני בניין תשתיתיות למבנים מורפו-תחביריים (בט והולווי קינג, 2003; שכטר, 1985), והם גם בעלי תפקיד חשוב במבנה השיח (פרנסיס, 1986). שמות העצם מרכזיים בחקר התפתחות השפה של הילדים (גנטנר, 1981) – ובמיוחד בחקר מנגנוני הלמידה המשתתפים בראשית רכישת השפה (מרקמן, 1989; קלרק, 1993). שם העצם קריטי אפוא בהתפתחות הלקסיקלית, והוא עשוי לשמש חלון התבוננות בידע השפה ובשימושו בקרב ילדים ומבוגרים.

במאמר זה אנו מתמקדות בשם העצם בשמשו תשתית לבניית אחד הצירופים הבסיסיים ביותר בשפה – הצירוף השמני (צ"ש). על פי תפיסת הבלשנות הקלסית של המאה העשרים, הפסוקית (clause) בנויה מצירופים (צירוף שמני, צירוף פעלי, צירוף יחס וכו'), שבגרעינם מילת תוכן הכרחית העשויה לקבל השלמות אפשריות. הצירוף השמני מבוסס אפוא על שם העצם שהוא הגרעין ההכרחי, שאליו עשויים להצטרף משלימים לוואיים. מכאן נובע, שפסוקית כמו **ילדים אוהבים שוקולד** מכילה שני צירופים שמניים – האחד בתפקיד נושא (**ילדים**), והשני בתפקיד מושא ישיר (**שוקולד**). אף שבדוגמה זו הצ"שים מכילים רק את הגרעין ההכרחי, אלה הם צירופים תחביריים ולא מילים גרידא – כפי שאפשר לראות מן הדוגמאות להרחבות האפשריות: **כל הילדים ברחוב שלנו אוהבים שוקולד חלב, ילדי המשפחה אוהבים את השוקולד שקניתם להם וכו'.** הצ"ש עשוי להיות "קלי" (או גרוד) – כלומר

להכיל רק את הגרעין השמני ההכרחי, או "כבד" ומורכב בהכילו הרחבות מסוגים שונים – החל ביידוע, כמתים, מתחמים ותארים, וכלה בצירופי יחס ופסוקיות זיקה, וכן צי"שים הבנויים מסוגים שונים של מבני סמיכות (רביד ושלזינגר, 1995; שלזינגר ורביד, 1998). הספרות הבלשנית העוסקת במבנה הצירוף השמני רחבת היקף ומסועפת. היא עוסקת בסיווג הצי"שים מבחינת גרעינים (לקסיקלי או כינויי), תפקידיהם התחביריים (נושא, מושא, נושא וכו'), סוגי המשלימים בצ"ש ורמת מורכבותו בארכיטקטורה התחבירית של הצי"ש (וואסו, 1997). המחקר מראה, כי התפקידים הסמנטיים שהצי"ש מייצג באתרים תחביריים שונים (מבצע פעולה, מקבל, חווה, גורם וכו') כמו גם מבנהו הפנימי תלויים בגורמים פנים-לשוניים (דיבואה, 1987; מייהל, 1992). עם זאת, ניכרות מגמות אוניברסליות בקשר שבין מבנה הצי"ש, תפקידו התחבירי והתוכן שהוא מבטא. למשל, לטענת קינן (1976), שפות מסמנות לעתים קרובות באמצעות הנושא התחבירי במה מדובר במשפט. צי"ף (1976) דן בקשר שבין הנושא התחבירי במשפט ל-topic, ובהקשר זה הוא מכנה את הנושאים התחביריים "hitching posts for new knowledge".

תפקידי הצי"ש, מבנהו ורמתו ומורכבותו רלוונטיים מאוד לניתוח פסיכולינגוויסטי בהקשר טקסטואלי. אחת התכונות המוכרות של השפה הדבורה, הכפופה למגבלות התהלוך בזמן אמיתי, היא הנטייה לצי"שים נושאים "קלים" יותר – כלומר קצרים, שאינם מורכבים מבחינה תחבירית ושאינם נושאים תוכן חדש (צי"ף, 1994). לטענת קלרק וואסו (1998) צי"שים נושאים מורכבים עשויים להטיל עומס קוגניטיבי גדול במיוחד על מפיקי הטקסט ומפרשיו בהקשר של האפנות הדבורה. לעומת זאת, השפה הכתובה, שהסימן הלשוני בה יציב על גבי הנייר או מרקע המחשב, מאפשרת התבוננות בטקסט הכתוב כיחידת שיח שלמה. האפנות הכתובה מנפקת די זמן ומשאבי בקרה מטה-לשונית הנחוצים לתהליכי ארגון, תכנון, עריכה ופרשנות של הכותב והקורא, כך שצי"שים כבדים ומורכבים בכל עמדה תחבירית ניתנים לתהלוך על ידי כותב או קורא מיומן (רביד, 2002 א'). לשמות ולצי"שים לקסיקליים יש אפוא מקום חשוב בשיח הבוגר, ובמיוחד בשיח הכתוב, באתרים תחביריים מגוונים, כולל, למשל, צירופי יחס בתפקידים אדוורביאליים. צי"שים אלה בנויים משמות רב-צורניים ורב-לקסמיים בעלי מורכבות סמנטית גבוהה, והם מלווים בדרך כלל במשלימים מגוונים בדרכי הצטרפות מורכבות מבחינה תחבירית (רביד וזילברבוך, 2003). זו תוצאתם של הגיל ושנות הלימוד, הכרוכים בחשיפה לשונית מרובה לסוגים שונים של מילים ומבנים מורפו-תחביריים בהקשרי השיח שלהם, כמו גם ברכישת ידע עולם רב ומגוון המכיל מושגים מורכבים שיש להביעם בלשון מורכבת. מבחינת התפתחות השפה בקרב ילדים, שהיא מוקד ענייננו, ובמיוחד התפתחות השיח, הן טיבו של הצי"ש הן מבנהו הפנימי הם משתנים דיאגנוסטיים. מבחינת טיב הצי"ש, מדובר בשני סוגים של גרעינים: גרעין פרונומינלי (כינויי) לעומת גרעין לקסיקלי (מילוני). בדוגמה **הם אוהבים את זה** הצי"שים הם פרונומינליים (כינוי הגוף **הם** וכינוי הרמז **זה**), ואילו בדוגמה **הילדים אוהבים שוקולד** הצי"שים הם בעלי גרעין לקסיקלי (**ילדים**, **שוקולד**). מערכת מעניינת של יחסי גומלין קיימת בין סוגי הגרעינים השמניים בהתפתחות השפה בהקשרים טקסטואליים שונים. מחד גיסא, ריבוי של שמות עצם (ומכאן, צי"שים בעלי גרעינים לקסיקליים) בטקסט מצביע על דחיסותו השמנית, הכרוכה תמיד גם בדחיסות אינפורמטיבית ותחבירית ובתוכן מופשט יותר (רביד, 2004). עם עליית הגיל ושנות

הלימוד, חלה עליה בכמות הצ"שים הלקסיקליים (כלומר, שגרעיניהם אינם כינויים) על חשבון הצ"שים הפרונומינאליים בטקסטים המופקים בשפות שונות (כולל עברית), והם נעשים דחוסים יותר מבחינה לקסיקלית ותחבירית. דחיסות כזו אופיינית במיוחד לטקסטים אקספוזיטוריים כתובים העוסקים בתוכן מופשט וקטגוריאלי שהופקו על ידי מבוגרים (רביד, ון הל, רוסאדו וזאמורה, 2002). אך מאידך גיסא הכמות היחסית של צ"שים לקסיקליים בשיח אינה בלתי מוגבלת ולעולם לא תגיע ל-100% : לכינויים (במיוחד כינויים אנפוריים) תפקיד של רפרור לצ"ש לקסיקלי קודם, כך שלצ"שים פרונומינאליים תפקיד קריטי של יצירת שרשרות רפרור המייצגות את הרפרנטים המשתתפים בשיח. בלא רפרור כינויי יאבד הטקסט חלק גדול מן התשתית הקישורית המארגנת שלו, כך שגם בטקסט כתוב, עשיר במידע ומורכב מבחינה לקסיקלית ותחבירית, לא ייתכן שכל הצירופים השמניים יהיו לקסיקליים. טיבו של הצירוף השמני – פרונומינלי או לקסיקלי – הוא משתנה דיאגנוסטי חשוב בהתפתחות השיח בקרב ילדים ובני נוער.

גם מורכבותו הפנימית של הצירוף השמני היא משתנה מרכזי בהתפתחות השפה והשיח. כפי שהראינו לעיל, הצ"ש עשוי להיות "קלי" – קצר, בעל רכיבים מעטים ובלא הייררכיה רבה, או "כבד" – ארוך, בעל רכיבים אחדים והייררכיה תחבירית עמוקה הנובעת משעבוד של צירופים ופסוקיות אחרים בתוך הצ"ש. מחקרן של רביד ועמיתיה (2002) על התפתחות הפקת טקסטים בעברית, אנגלית, הולנדית וספרדית מצא, שעם הגיל ושנות הלימוד חלה עליה באורכם של הצ"שים הנושאים, בדרגת מורכבותם ובסוג השמות והמשלימים המרכיבים אותם, ובמיוחד בטקסטים אקספוזיטוריים כתובים. בכל ארבע השפות נמצא אפוא מבנה הצ"ש דיאגנוסטי מבחינת הגיל, האפנות והסוגה. ממצא דומה נמצא בעבודתה של ברוש (2003). היא בדקה צ"שים בעמדות תחביריות שונות בטקסטים נרטיביים ואקספוזיטוריים שכתבו תלמידי כיתה ט' (ארליך, 2001) על פי סולם שפיתחה רביד (ר' רביד, 2006): הטקסטים האקספוזיטוריים היו דחוסים יותר מבחינה שמנית מן הנרטיבים, היו בהם יותר צ"שים לקסיקליים בכלל ובעמדת נושא בפרט, וצ"שים אלה היו מורכבים יותר מאלה שבטקסטים הנרטיביים. נוסף לכך, השמות ששימשו גרעיני צ"שים באקספוזיטוריים (**דעה, חשיבות, הופעה, אישיות, טיפוח, תדמית**) היו מופשטים יותר מהצ"שים ששימשו גרעינים בנרטיבים (**נערות, בגדים, עגילים, דברים, דוגמניות**). גם רביד וזילברבוך (2003) בבדקן את מבני הסמיכות וצירופי ש"ע – תואר גזור שם בטקסטים שהפיקו ילדים, בני נוער ומבוגרים, מצאו שהצ"שים משני הסוגים היו עשירים ומורכבים יותר מכל בחינה ככל שעלו הגיל ושנות הלימוד, ובמיוחד בטקסטים האקספוזיטוריים הכתובים של המבוגרים.

המחקר הנוכחי מתבסס על הידע העולה מן המחקרים המדווחים, אך המחקר שונה במטרותו, באוכלוסיית היעד ובמתודולוגיה שלו מן המחקרים הקודמים שעסקו במבנה הצ"ש בהתפתחות השפה העברית. מוקד המחקר הנוכחי הוא הגיל הרך – מינקות ועד לראשית בית הספר היסודי, הגיל שבו נרכש חלק הארי של השפה הדבורה ונוצרת גם תשתית לשפה הכתובה של הילדים (ברמן, 1985; לוין, רביד ורפפורט, 2001; רביד, 2002). כידוע, שפת הילדים הצעירים מתבססת בעיקרה על תשומה (input) דבורה מסביבתו הקרובה של הילד הנקראת (CDS) Child Directed Speech, שהילד משתמש בה כדי לבנות את שפתו במהלך ההתפתחות הלשונית (טומאסלו, 2003; לוק, 1999). עבודתנו

מניחה, שגם ספרות הילדים משמשת סוג של CDS עבור הילדים החווים הקראות של ספרי ילדים בבית ובגן הילדים. הייחוד בתשומה זו הוא שהיא לא רק מובנית יותר ועשירה יותר מבחינה לשונית משפת הילד עצמו, כמו האפיונים הכלליים של שפת המבוגרים המופנית לילדים, אלא גם מובאת במשלב לשוני גבוה יותר, והילד נעזר בה כדי לבנות לעצמו תמונה מגוונת ואוריינית יותר של השפה מהתמונה המתאפשרת על ידי תשומה דבורה בלבד. ואמנם ספרות מחקרית ענפה מצביעה על חשיבותם של ספרי הילדים, והקראתם לילדים ועל חשיבות דיון דיאלוגי בין האם לילד בסיפור בהתפתחות השפה, האוריינות, הקוגניציה, הרגש והיכולות החברתיות בקרב ילדים (סנשל, לפבר, תומס ודיילי, 1998).

מטרותנו במאמר זה הייתה לבדוק את שפת ספרי הילדים מן הפרספקטיבה של הצירופים השמניים. המחשבה הייתה שסופרים הכותבים לקהל יעד צעיר הם בעלי תפיסה אינטואיטיבית של יכולת הקליטה ותהליך השפה של ילדים קטנים, ועקב כך הם יתאימו את סוג הצירוף השמני ומבנהו בטקסטים המיועדים לפעוטות, וכן יגוונו ויעשירו את הצירופים השמניים שבספרי הילדים במקביל לעליית הגיל של קהל היעד.

1.2 מיון ספרי ילדים על פי גיל יעד

נקודת הראות של כותבות מאמר זה (בלשנית ושתי קלינאיות תקשורת) לנרטיב בכלל ולספרות הילדים בפרט היא גישה פסיכולינגוויסטית-התפתחותית המכוונת לילד, ובשום אופן לא ספרותית או בעלת יומרות אמנותיות. מוקד ענייננו הוא באפיוניה הלשוניים של ספרות הילדים ובהתאמה האינטואיטיבית של אפיונים אלה לקהל היעד הצעיר. רבים מחוקרי ספרות הילדים דנו בלשונם של ספרי הילדים מזוויות ראייה שונות (אגמון-פרוכטמן, 1984; גולדברג, 1978; הראל, 1991; צ'וקובסקי, 1986). הם מציינים את אוצר המילים והתחביר הפשוטים והשימושיים המיועדים לילדים צעירים, את הלשון הפיגורטיבית המתמקדת בהאנשה, וכן את התפקיד הקריטי של האונומטופיאות, את הפרוזודיה, החריזה, משחקי המילים, החזרות וצירופי הלשון בספרות המיועדת לילדים. כן הם מציינים את אפיוני השיח של ספרי הפעוטות – המבנה הדרמטי הפשוט, העלילה המצומצמת, ולעתים הופעת פואנטה שיש בה הפתעה ושעשוע (אופק, 1983), וכן הסוגות השונות המאפיינות את ספרי הילדים (אלמוג וברוך, 1996).

לצורך מחקרנו נזקקנו לסיווג של ספרי הילדים על פי גיל היעד שלהם בהתייחס לאפיונים שהועלו בספרות (דר, 2002) ובדרך דומה לזו שנקטה שורצולד (1993). מכשיר הניתוח שבנינו התייחס לנתוני גודל הטקסט, לאפיוני השפה הכתובה בטקסט הסיפורי לילדים הן כסגנון שיח והן כמערכת רישום (רביד וטולצ'ינסקי, 2002), וכן לאפיוני האיורים שהוא מכיל (וקסמן ודויד-בראלי, 2000). מפאת קוצר היריעה לא נוכל לדווח בפרוטרוט על מבנהו של מכשיר זה: תהליכי המיון ורשימת הספרים מפורטים בעבודותיהן של ורד-ליבוביץ' (2002) וג'ינו-רודין (2002). לאחר שהמכשיר נמצא מבחין בין שלוש הקבוצות ומבטא בין השאר את הקשר בין האיור הספרותי לחלק המילולי של הסיפור לילדים (יסעור, 1995; שביד, 1996) ואת חשיבותם של הפרוזודיה והתכנים המכוונים לילד בסיפורים אלה (דשא, 1978), פנינו לחלק העיקרי של המחקר: בחרנו 15 ספרים לפי הקריטריונים שבנינו בעבור שלוש

קבוצות של גילאי יעד מינימלי (אך לא מקסימלי): גם ילדים גדולים יותר ואפילו מבוגרים עשויים ליהנות מספרי ילדים לגיל הרך). לוח מס' 1 מציג את הספרים שנבחרו למחקר על פי גיל יעד מינימלי.

ילדי גן (3-5 שנים)		פעוטות (1;6 – 3 שנים)		תינוקות (0 – 1;6 שנים)	
שם המחבר	שם הספר	שם המחבר	שם הספר	שם המחבר	שם הספר
	דירה להשכיר	לוי קיפניס	אליעזר והגזר	מיריק שניר	צב
	מיץ פטל	לאה גולדברג	איה פלוטו?	אריק היל	איפה פינוקי?
	איתמר מטייל על קירות	אורה אייל	בוקר בהיר אחד	חנה הורן	זרע של צנונית
	הביצה שהתחפשה	סטיבן בטלר	העכבר והתפוח	בריאן ויילדסמית	לבד על המרבד
	הבית של יעל	פאול קור	כספיון הדג הקטן	טובה שיינברג	ברכת יושבת ארנבת

לוח מס' 1: ספרי הילדים שנבחרו למחקר על פי קבוצות גיל-יעד

2.1 מיון הצירופים השמניים

מטרתנו העיקרית במחקר המדווח כאן הייתה למיין את הצירופים השמניים בספרים על פי קבוצות גילאי היעד. ניתחנו שני סוגים של ניתוחים:

- 1) כמות הצ"שים שגרענים ש"ע לקסיקלי (פרפר, כל הלווייתן, דג קטן, עכבר אפור השכם, התמונה של הרכבת המהירה) לעומת כמות הצ"שים שגרענים פרונומינלי. הצ"שים שגרענים פרונומינלי נחלקו לכינויים פרודים (אני, הם), לכינויים חבורים (אותן, עלינו, קולך) ולכינויי אפס (ראיתי).
- 2) סיווג הצ"שים הלקסיקליים ל-13 רמות של מורכבות (ההדגמות מתוך הספרים), בסדר עולה של קושי:

1. **שם פרטי** – סבא אליעזר,¹ אביגיל, הבהב הכלב, לקיק (אליעזר והגזר);
2. **צירוף שמני גרוד** – מכיל שם עצם בלבד: דלת, פסנתר, מדרגות (פינוקי);
3. **צירוף שמני בעל השלמה מינימלית** – שם עצם בליווי כמת, כינוי שייכות או תואר: דג קטן, בוקר אחד, כל הלווייתן, חברים טובים מאוד, החבר שלו (כספיון הדג הקטן);
4. **מבנה סמיכות ממולן** – הנתפס כיחידה לשונית אחת: מיץ לימון (אליעזר והגזר), יום אביב (צב), חבר קיבוץ (איה פלוטו), כדור פינג פונג (הביצה שהתחפשה);

¹ התייחסנו גם לשמות פרטיים מורחבים בעלי תמורה כמו סבא אליעזר, הבהב הכלב וכו' כשייכים לאותה קטגוריה בגלל מספרם הקטן.

5. **מבנה סמיכות פרודה** – ש״ע של ש״ע: עיניים של כלב (איה פלוטו), בחדר של איתמר (איתמר מטייל על קירות);
6. **צירוף שמני בעל השלמה מתקדמת** – ש״ע בצירוף שני תארים או יותר (גוש שחור וגדול, פסים לבנים מבריקים וארוכים – כספיון הדג הקטן); ש״ע עם תואר גזור שם (ממחטה ענקית, רכבת יפה וצבעונית – איתמר מטייל על קירות); ש״ע עם תואר במבנה סמיכות (עכבר אפור השכם – אליעזר והגזר); מבנה סמיכות המאייך ש״ע (מגדל בן חמש קומות – דירה להשכיר);
7. **מבנה סמיכות לא ממולן** – זרע הצנונית (זרע של צנונית), שם היצור (איה פלוטו), עץ התפוח (העכבר והתפוח), מחסן הארגזים (הבית של יעל), דרי המגדל (דירה להשכיר);
8. **שם עצם בכינוי קניין חבור** – רגליו, ידידי (איה פלוטו), שפתיה, כנפיה, מקורו (העכבר והתפוח);
9. **צ״ש מורחב של צ״ש מורחב** – מבנה סמיכות פרודה שאחד מחלקיו חולש על שעבודים: בבוקר של קיץ בהיר וזוהר (בוקר בהיר אחד), הסל הגדול של אמא (הבית של יעל), התמונה של הרכבת המהירה (איתמר מטפס על קירות), הבית של מיץ פטל (מיץ פטל);
10. **צ״ש משורשר** – צ״שים גרודים או מורחבים בשרשרת: אנשים ונשים, ילדים וזקנים (אליעזר והגזר), כמו גור או כמו ילד (איתמר מטייל על קירות);
11. **צ״י בתוך צ״ש** – בית עם גג, שולחן עם ארבע רגליים (הבית של יעל), החיות בחורשה (מיץ פטל);
12. **סמיכות כפולה** – קולה של יעל (הבית של יעל), אשתו של האריה (איתמר מטפס על קירות);
13. **צ״ש בעל פסוקית זיקה** – ילד אחד שאינכם מכירים (בוקר בהיר אחד), חתול שעבר שם (הביצה שהתחפשה), התפוח הכי פיצוחי, הכי מתוק, הכי עסיסי שעכבר טעם אי פעם בעולם (העכבר והתפוח).
- היו לנו שתי השערות עיקריות:
1. **לגבי סוגי הצ״שים** – צ״ש פרונומינלי לעומת צ״ש לקסיקלי: במחקרים על התפתחות שפה מאוחרת נמצא שכמות הצ״שים הלקסיקליים עולה עם הגיל ושנות הלימוד, והדבר מעיד על דחיסות שמנית רבה יותר של הטקסט ועמה דחיסות אינפורמטיבית ומורכבות מבחינה תחבירית (ברוש, 2003; רביד ועמיתיה, 2002). ואולם לגבי טקסטים המיועדים לילדים צעירים שיערנו השערה אחרת: תינוקות ופעוטות אינם מסוגלים לייצג שרשרות רפרור בטקסט הנרטיבי (המבוססות ברובן על צ״שים פרונומינליים) והם נזקקים לאזכור מפורש, מחדש ומוסיף מידע של רפרנטים שמניים. לכן שיערנו, כי בטקסטים המיועדים לקבוצות הגיל הצעירות תהיה כמות גדולה יותר של צ״שים לקסיקליים. שיערנו גם, שעם עליית גיל

היעד תעלה כמות הצ"שים הפרונומינאליים במקביל לגידול ביכולותיו הקוגניטיביות של הילד לתהלך שיח קוהרנטי.

2. **לגבי מורכבות הצ"שים הלקסיקליים**: עם עליית גיל היעד של הספרים תעלה מורכבותם של הצ"שים הלקסיקליים במקביל לעלייה ביכולות התהלוך השפתי של הילד, וכן יהיה גיוון רב יותר בסוגי הצ"שים השונים.

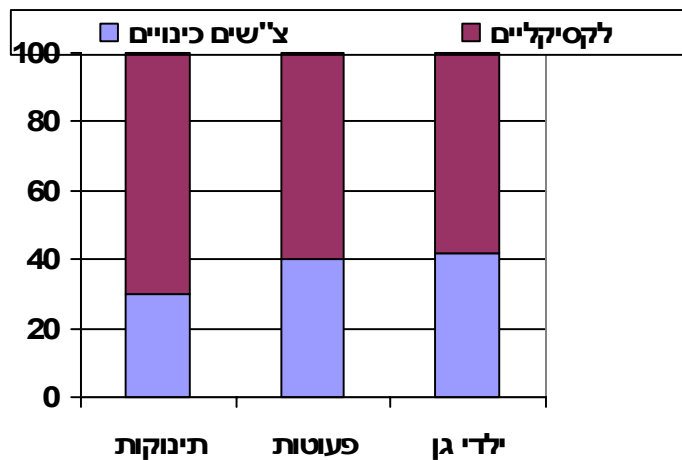
מאחר שהספרים היו שונים באורכייהם, כל הניתוחים שערכנו היו יחסיים, והממצאים מוגשים באחוזים מתוך כלל הצ"שים. לא ערכנו ניתוחים סטטיסטיים בגלל הגודל הקטן של המדגם (חמישה ספרים בלבד בכל קבוצת גיל-יעד), כך שניתוחינו הם ברמה התיאורית בלבד.

3.0 תוצאות

נציג כאן את תוצאות שני הניתוחים שערכנו – היחסים בין צ"שים לקסיקליים לפרונומינאליים ומורכבות הצ"שים הלקסיקליים.

3.1 סוגי הצ"שים

תרשים מס' 1 מציג את היחסים בין כמויות הצ"שים הלקסיקליים והפרונומינאליים בשלוש הקבוצות של גילאי היעד. התרשים מאושש את השערותינו לגבי יחסים אלה: ראשית, כפי ששיערנו, בכל קבוצות הגיל חלקם של הצ"שים הלקסיקליים רב יותר מחלקם של הצ"שים הכינויים. שנית, גם כן כפי ששיערנו, עם עליית הגיל של קבוצות היעד משקלם היחסי של הצ"שים הלקסיקליים יורד וכמותם של הצ"שים הכינויים עולה.

תרשים מס' 1: הכמות היחסית של צ"שים שגרעינם לקסיקלי לעומת צ"שים שגרעינם כינוי בספרי הילדים המיועדים לכל קבוצת גיל יעד

3.1 מבני הצ"שים הלקסיקליים

נתמקד עתה במבנם הפנימי של הצ"שים שגרעינם לקסיקלי. אלה, כזכור, נחלקו ל-13 רמות של מורכבות. לוח מס' 2 מציג את התפלגותן של 13 הרמות בספרי הילדים על פי קבוצות גיל היעד.

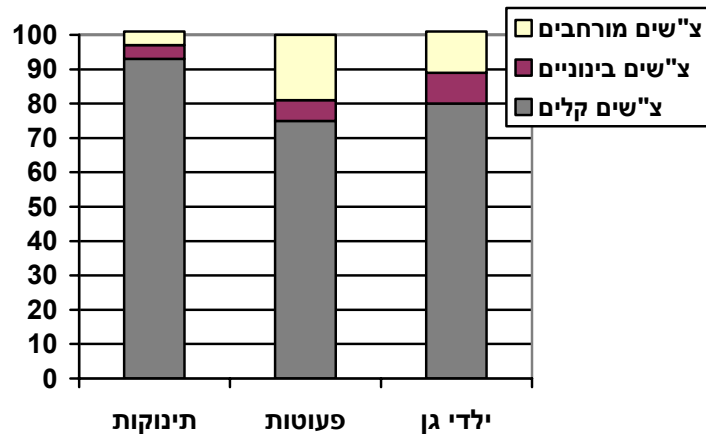
גיל יעד	תינוקות (0 – 6;1)	פעוטות (1;6 – 3)	ילדי גן (3-5)
1. שם פרטי	12%	17%	14%

49%	49%	66%	2. צ"ש גרוד
16%	7%	10%	3. צ"ש עם השלמה מינימלית
1%	2%	5%	4. מבנה סמיכות ממולך
1%	0	1%	5. מבנה סמיכות פרודה
2%	2%	0	6. צ"ש בעל השלמה מתקדמת
0.6%	2%	1%	7. מבנה סמיכות אמתי
5%	2%	2%	8. ש"ע + כינוי קניין
1%	3%	0	9. סמיכות פרודה בעלת הרחבה
5%	4%	3%	10. צ"ש משורשר
3%	7%	1%	11. צ"ש + צ"י
0.4%	0	0	12. סמיכות כפולה
2%	5%	0	13. צ"ש בעל פסוקית זיקה

לוח מס' 2. התפלגות רמות המורכבות של הצ"שים הלקסיקליים בספרי הילדים על פי קבוצות

גיל-יעד

מאחר שרוב רמות המורכבות הכילו כמות קטנה יחסית של צ"שים, ערכנו ניתוח ברמת רזולוציה נמוכה קצת יותר. מיזגנו את ארבע הרמות הראשונות (שם פרטי – מבנה סמיכות ממולך) לקטגוריה רחבה יותר של צ"שים קלים; את ארבע הרמות הבאות (סמיכות פרודה – ש"ע בעל כינוי קניין חבור) לקטגוריה של צ"שים בינוניים; ואת חמש הרמות האחרונות (סמיכות פרודה בעלת הרחבה – צ"ש בעל פסוקית זיקה) לקטגוריה של צ"שים מורחבים (קשה לקרוא גם לקטגוריה האחרונה "צ"שים כבדים"). תרשים מס' 2 מציג את תוצאות הניתוח החדש.

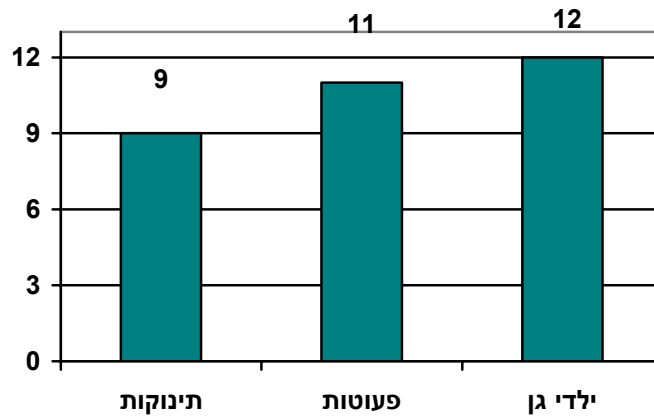
תרשים מס' 2: התפלגות שלוש קטגוריות של צ"שים לקסיקליים (קלים, בינוניים, מורחבים) על פי קבוצות גיל-יעד

תרשים מס' 2 מראה, שגם בניתוח זה אוששו השערותינו: בקבוצת גיל-היעד הצעירה ביותר של התינוקות (לידה עד 6; 1) רוב רובם של הצ"שים (93%) קלים וכמעט גרודים, ואין כמעט צ"שים

מורחבים יותר. כמות הצ"שים הקלים יורדת עם גיל קבוצות היעד ומגיעה לשלושה רבעים בקבוצת הגיל של הפעוטות (6; 1 עד שלוש שנים) ול-80% בקבוצת הגיל של ילדי הגן (שלוש עד חמש שנים). כמות הצ"שים הבינוניים והמורחבים עולה בהתאם. נראה שיש כמות גדולה יותר של צ"שים מורחבים בקרב הפעוטות, אך בלא ניתוח סטטיסטי על מדגם גדול יותר של ספרים לא נוכל לדעת אם ההבדל הזה אמנם מובהק.

הניתוח האחרון שערכנו היה בדיקה של מגוון רמות הצ"שים בספרי הילדים. הרציונל שהניע בבדיקה זו היה, שיש חשיבות לבדיקה לא רק של מורכבות הצ"שים אלא גם של סוגיהם, שכן ארכיטקטורה תחבירית מורכבת בנויה לא רק ממבנים מורכבים יותר אלא גם מסוגי מבנים מגוונים יותר. תרשים מס' 3 מציג את תוצאות בדיקה זו. מצאנו שבשום קבוצת גיל לא הופיעו צ"שים מכל 13 הסוגים / רמות, ואולם מספר הרמות השונות עלה עם עליית גיל קבוצת היעד מ-9 סוגים שונים של צ"שים בקבוצת התינוקות ל-11 בקבוצת הפעוטות ול-12 בקבוצת ילדי הגן.

תרשים מס' 3 : מספר סוגים שונים של צ"שים לקסיקליים בספרי ילדים על פי קבוצות גיל-יעד

4.0 דיון

עבודה זו עסקה בלשונם של ספרי ילדים המיועדים לגיל הרך מנקודת הראות של הצירופים השמניים המופיעים בטקסטים. לאחר התייעצות עם גורמים שונים שיש להם מומחיות או עניין בספרות ילדים, הרכבנו רשימה של 15 ספרי ילדים, וכהקדמה לניתוח זה בנינו מכשיר המסווג את ספרי הילדים לשלוש קבוצות גיל-יעד על פי אפיוני גודל הטקסט, הלשון הכתובה כסגנון שיח וכמערכת רישום, וכן האירוסים בטקסט. המשכנו ובדקנו את הצירופים השמניים בספרי הילדים. ממצאינו העיקריים היו כדלקמן:

מבחינת היחסים הפנימיים שבין שני סוגי הצ"שים – שגרענם לקסיקלי ושגרענם פרונומינלי / כינויי – ראשית, כפי ששיערנו, כמות הצ"שים הלקסיקליים גדולה יותר מכמות הצ"שים הכינויים בכל קבוצות הגיל; ושנית, כמות הצ"שים הכינויים עולה עם גיל קבוצת היעד. ממבט ראשון הדבר נראה מוזר, שכן מחקרים על קבוצות גיל גבוהות יותר בגילאי בית הספר היסודי והתיכון (ברוש, 2003; רביד ועמיתיה, 2002) הצביעו על מגמה הפוכה של עליית מספר הצ"שים הלקסיקליים עם הגיל

ושנות הלימוד על חשבון הצ"שים הכינויים. ואולם אנו צפינו מגמה זו, והשערנו זו אף הייתה בסיס למחקרנו. לדעתנו, הכמות הגדולה יותר של צ"שים לקסיקליים בספרי הילדים היא ביטוי ליכולת האינטואיטיבית של חוקרים רבים של ספרות ילדים להתאים את לשון הספרים ליכולת הקוגניטיביות והלשוניות של הילדים (גלבו, 1994; הראל, 1991; שביט, 1996; שיפרין, 1995). צ"שים לקסיקליים מן הסוג המאפיין את ספרות הילדים לגיל הרך – שגרענם לרוב ש"ע מוחשי ושרובם קלים במבנם ורבים מהם גרודים – קלים לתפיסה יותר מן הצ"שים הכינויים. עבור ילדים קטנים הנמצאים בעיצומה של רכישת השפה השימוש בצ"שים לקסיקליים הוא אינפורמטיבי ומוסיף ידע עולם, וכן הוא מקל על תהליך העיבוד הלשוני והקוגניטיבי של המסופר. הסיפורים המיועדים לתינוקות מכילים חומר אינפורמטיבי בולט ומקודד בבירור בצ"שים לקסיקליים על חשבון המבנה הסיפורי, הקישוריות והרפרור בטקסט. טקסט סיפורי המכיל כמות גדולה מדי של צ"שים לקסיקליים נשמע מאולץ, מקוטע ולא מקושר כהלכה. ככל שעולה גיל קבוצת היעד, הילדים מסוגלים לתהליך שרשרות רפרור בצורה יעילה יותר (כצנברגר, 1994) ובמקביל הסיפורים המיועדים להם קישוריים ולכידים יותר ומכילים יותר צ"שים כינויים. העלייה בכמות היחסית של הצ"שים הכינויים מעידה על קישוריות ולכידות גוברת והולכת של סיפורי הילדים שגיבוריהם מתועלים לשרשרות רפרור שרבים ממרכיביהן הם כינויים. תהליך זה של פרונמינליזציה של הטקסטים הסיפוריים מעיד על הפיכתו של הילד לנמען סיפור "מן המניין".

יש אפוא בסיס להשערנו לגבי resonance בין יכולותיו הקוגניטיביות והלשוניות של הילד לבין תפיסה אינטואיטיבית של יכולות אלה בקרב מחברי הספרים לילדים ואמונתם בהתפתחות היכולת הנרטיבית בקרב ילדים. נראה לנו אפוא שתהליך הפרונמינליזציה של סיפורי הילדים מעיד על הבנה אינטואיטיבית בקרב המחברים, כי הפעוט לא רק רוכש ידע עולם ומתפתח מבחינה חברתית אלא גם בונה את המערכות הלשוניות שבהן יפיק ויתהלך שיח בשפתו.

נוכל לשער בהקשר זה, כי בדיקה ממשיכה של סוגי הצ"שים בספרי ילדים המיועדים לילדי

בית ספר ולמתבגרים תגלה עקומה בצורת U: קודם ירידה נוספת בכמות הצ"שים הלקסיקליים ועלייה מקבילה בכמות הצ"שים הכינויים, ואחר כך עלייה בכיוון הפוך עם הגדלת כמות הצ"שים הלקסיקליים. עלייה זו תבטא גם היא את יכולתם הגוברת והולכת של ילדים גדולים יותר ובני נוער לתהליך טקסטים ספרותיים מורכבים המכילים חומר אינפורמטיבי רב ומגוון.

מבחינת התפלגות סוגי הצ"שים הלקסיקליים, ראינו שסוג הצ"ש השכיח ביותר היה הגרוד, וכי רוב הצ"שים בכל ספרי הילדים היו שייכים לקטגוריית הצ"שים הקלים. במיוחד ניכרה תופעה זו בספרים המיועדים לתינוקות. צ"שים גרודים אלה, המורכבים ברובם ממילה אחת, קלים במיוחד לתהליך לשוני על ידי הפעוטות הרוכשים את אוצר המילים הראשוני שלהם ומסתמכים עליו בראשית רכישת הדקדוק (ברמן, 1985; קפלן, 1983). אחדים מסוגי הצ"שים המורחבים ביותר, כמו צ"שים בעלי משפטי זיקה, מופיעים בצמצום בטקסט, והשייכים למשלב לשוני גבוה יותר, כמו סמיכות כפולה, מספרם זניח בטקסטים אלה.

גם מניתוח זה עולה רגישותם של מחברי ספרות הילדים ליכולות הלשוניות והקוגניטיביות של הילדים. ככל שעולה גיל קבוצת היעד, עולה מספר הסוגים השונים של הצ"שים בספרי הילדים. עם

עליית גיל היעד אנו רואים גם ירידה בכמות הצ"שים הקלים ועלייה בכמות הצ"שים הבינוניים והמורחבים. הדבר נובע בין השאר מן העלייה בכמות הכללית של החומר המילולי בספרי הילדים בכל המובנים, כפי שהדבר משתקף בנתוני גודל הטקסט במכשיר הסיווג שבנינו. עלייה זאת מבטאת גם הכרה של מחברי ספרי הילדים ביכולות תהלוך תחבירי ולקסיקלי הולכות ומשתפרות בקרב הילדים. עם זאת, כמות הצ"שים הבינוניים והמורחבים אינו גדול אף באחת מן הקבוצות, ומעיד על הימנעות מהוספת מידע ודחיסתו בטקסטים המיועדים לילדים קטנים שקבוצת היעד הבוגרת שלהם עולה לגן חובה.

מחקרנו זה עולה בקנה אחד עם ממצאיה של שורצולד (1993) לגבי המורכבות הלשונית בכתבתו של עודד בורלא. גם שורצולד מצאה שהמורכבות הלקסיקלית והתחבירית עולה ושכיחות המילים יורדת עם עליית גיל היעד; מספרן של מילים מקטגוריות נדירות יותר, כמו שמות תואר ותוארי פועל, עולה גם הוא בכתובה המיועדת לגילאים גבוהים יותר, וכך גם רמת התחכום הלשוני.

לסיכום, מחקר זה מצביע על מקומם החשוב של ספרי הילדים כמקור ל"שפה מכוונת ילד" - Child Directed Speech שאינו פחות בחשיבותו מן השפה הדבורה שהילד חשוף לה בביתו, בסביבתו הקרובה ובגן הילדים. יש ראיות רבות לכך שמבוגרים מסוגלים לכוונן (finetune) את השפה הדבורה שהם מפנים לתינוקות ולפעוטות לפי גילם ויכולותיהם, וכי לכוונן זה (שנקרא בעבר גם Motherese "אימהית") חשיבות מרובה כאחת מן התומכות המקדמות את התפתחות השפה של הילדים (סנואו, 1995). מתברר שהמבוגרים ניחנים ברגישות מרובה לרמתו הלשונית של הילד ולקצב התקדמותו ומתאימים את רמת התשומה הלשונית שהם מפנים לילדים כדי שתתאים לגילם ולרמתם ההתפתחותית. ממחקרנו זה עולה, כי ספרי הילדים גם הם מקור לתשומת לשונית לילד, וכי המבוגרים המחברים ספרים אלה ערים להבדל בין קבוצות גילאי היעד שבעבורם הם כותבים. מחד גיסא לשון ספרי הילדים היא במשלב גבוה יותר ובסוגות מגוונות יותר מלשון הדיבור היום-יומית ומספקת להם גירויים לשוניים ולמידה ברמה גבוהה יותר, ואולם מאידך גיסא העובדה שמחברי הספרים רגישים דיים להבדלים שבין הילדים מתווכת בתהליך התפתחות השפה ואינה מטילה על הילדים עומס קוגניטיבי ולשוני רב מדי. יש בעבודתנו זו עדות מסוימת ליכולות Theory of Mind בקרב מחברי ספרים לילדים, התופסים באופן אינטואיטיבי את יכולותיו הלשוניות והקוגניטיביות של הילד הצעיר.

מראי מקום

אגמון-פרוכטמן (1984) מ' אגמון-פרוכטמן (1984), "הלשון המדוברת כמאפיינת סגנון בשירת הילדים העברית". בתוך מ' ברוך ומ' פרוכטמן (עורכות) **מחקרים בספרות ילדים**, תל אביב: אוצר המורה.

אופק (1983) א' אופק (1983), **תנו להם ספרים**, תל אביב: ספריית הפועלים.
אלמוג וברוך (1996) ג' אלמוג ומ' ברוך (1996), **ז'אנרים בסיפורת לילדים**, ירושלים: מכון מופת.
ארליך (2001) ש' ארליך (2001), התפתחות טקסטים בחטיבת הביניים, עבודת מ"א, אוניברסיטת תל אביב.

באט והולווי קינג (2003) Butt, M. & T. Holloway King (eds.) (2003), *Nominals: Inside and out*, (2003) Stanford, California: Center for the Study of Language and Information.

- ברוש (2003) א' ברוש (2003), צירופים שמניים בטקסטים כתובים של תלמידי חט"ב, עבודה סמינריונית, בית הספר לחינוך, אוניברסיטת תל אביב.
- ברמן (1985) Berman, R.A (1985), *Acquisition of Hebrew*, Mahwah, NJ: Erlbaum.
- גולדברג (1978) ל' גולדברג (1978), **בין סופר ילדים לקוראיו**, תל אביב, ספריית הפועלים.
- גינו-רודין (2002) א' גינו-רודין (2002), תפוצת הצירוף הפעלי בספרי ילדים, פרויקט גמר, החוג להפרעות בתקשורת, אוניברסיטת תל אביב.
- גנטר (1981) Gentner, D., (1981), "Some interesting differences between nouns and verbs", *Cognition and Brain Theory*, 4, 161-178
- גלבו (1994) מ' גלבו (1994), **על ספרות ילדים ונוער**, תל אביב: רשפים.
- דיבואה (1987) DuBois, J.W., (1987), "The discourse basis of ergativity". *Language* 55, 59-138.
- דר (2002) י' דר (2002), **עוד סיפור אחד ודי: מדריך שימושי לבחירת ספרים מומלצים לילדים עד גיל חמש**, תל אביב: מפה.
- דשא (1978) מ' דשא (1978), **חינוך לקריאה טובה**, תל אביב: זרעאל.
- הראל (1991) ש' הראל (1991), **ספרות ילדים היא ספרות**, תל אביב: מרכז ימימה.
- וואסו (1997) Wasow, T., (1997), "Remarks on grammatical weight". *Language Variation and Change* 9, 81-105.
- וקסמן ודויד-בראלי (2000) ש' וקסמן וא' דויד-בראלי (2000). "דברים שרואים משם לא רואים מכאן. הרחבת טווח הפרשנות לטקסט ספרותי כפונקציה של התייחסות לאינטראקציה בין דימויים ויזואליים ומילוליים". **מחשבות כתובות**, 17, 57-73.
- ורד-ליבוביץ' (2002) צ' ורד-ליבוביץ' (2002), תפוצת הצירוף השמני בספרי ילדים, פרויקט גמר, החוג להפרעות בתקשורת, אוניברסיטת תל אביב.
- טומאסלו (2003) Tomasello, M., (2003), *Constructing a language: a usage-based theory of language acquisition*, Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- יסעור (1995) ח' יסעור (1995), "Picture books כסוגה בספרות ילדים", **מעגלי קריאה**, 23-24, 267-280.
- כצנברגר (1994) א' כצנברגר (1994), היכולת לספר סיפור על פי סדרת תמונות: היבטים קוגניטיביים, לשוניים והתפתחותיים, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב.
- לנאקר (1991) Langacker, R.W., (1991), *Concept, image, and symbol: the cognitive basis of grammar*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- לוי, רביד ורפפורט (2001) Levin, I., D. Ravid & S. Rappaport., (2001), "Morphology and spelling among Hebrew-speaking children: From kindergarten to first grade", *Journal of Child Language*, 28, 741-769.
- לוק (1999) Locke, J. (1999), "Towards a biological science of language development", In M. Barrett (Ed.), *The development of language* (pp. 373-395). Hove: Psychology Press.
- ליונס (1977) Lyons, J. (1977), *Semantics, Vol. II*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Myhill, J., 1992. *Typological discourse analysis. Quantitative approaches to the study of linguistic function*. Oxford: Blackwell, pp. 20-52. (מייחיל 1992)
- Markman, E.M. (1989), *Categorization and naming in children*, Cambridge, Mass: The MIT Press. (מרקמן 1989)
- Snow, C.E., (1995), "Issues in the study of input: finetuning, universality, individual and developmental differences, and necessary causes", In P. Fletcher & B. MacWhinney (eds), *The handbook of child language*, Oxford, UK: Blackwell. (סנואו 1995)
- Sénéchal, M., LeFevre, J., Thomas, E. M., & Daley, K. E., (1998), "Differential effects of home literacy experiences on development of oral and written language", *Reading Research Quarterly*, 33, 96-116. (סנשאל, לפבר, תומס ודיילי 1998)
- Francis, G., 1986, *Anaphoric nouns* (Discourse Analysis Monographs no. 11), English Language Research: University of Birmingham. (פרנסיס 1986)
- Chafe, W., (1976), "Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics, and point of view", In C. Li (ed.) *Subject and topic*, pp. 25-76, New York: Academic Press. (צ'ייף 1976)
- Chafe, W., (1994), *Discourse, consciousness, and time*, Chicago: The University of Chicago Press. (צ'ייף 1994)
- Keenan, E., (1976), "Towards a universal definition of subject", In C.N. Li, ed. *Subject and topic*. New York: Academic Press, 457-489. (קינן 1976)
- Clark, E.V., (1993), *The lexicon in language acquisition*, Cambridge: Cambridge University Press. (קלארק 1993)
- Clark, H.H. & T. Wasow, (1998), "Repeating words in spontaneous speech", *Cognitive Psychology* 37, 201-242. (קלארק וואסו 1998)
- ד' קפלן (1983), סדר הרכישה של יסודות מורפו-תחביריים בגיל שנתיים עד שלוש, עבודת מ"א, אוניברסיטת תל אביב. (קפלן 1983)
- Croft, W., (1990), *Typology and universals*, Cambridge: Cambridge University Press. (קרופט 1990)
- ד' רביד (2002 א'), "ניצני ההצג הדבור והתפתחותם ברכישת השיח העיוני", *בלשנות עברית* 50, 120-95. (רביד 2002 א')
- ד' רביד (2002 ב'), "לשון ואוריינות במעבר מן הגן לבית הספר", בתוך פ' קליין (עורכת) *שפה, למידה ואוריינות בגיל הרך*, עמ' 43-70, תל אביב: רמות. (רביד 2002 ב')

